

En kvinnoröst under och efter Francotiden i Spanien: feministiska aspekter av Carmen Martín Gaites författarskap

Carmen Martín Gaité (1925-2000) sågs av många samtida som en feministisk författare eftersom flera av hennes romanfigurer gestaltade kvinnans situation i Spanien under och efter Francodiktaturen. Själv såg hon sig emellertid som en förespråkare för jämställdhet mellan könen men inte som feminist. Hon menade att feminister i för hög grad fick kvinnan att framstå som ett offer i könsdebatten. I mitt bidrag vill jag lyfta fram de sätt på vilka Carmen Martín Gaité framställde den kvinnoosyn som präglade först diktaturen och sedan demokratin i Spanien under senare hälften av 1900-talet.

Nyckelord: kvinnoosyn, feminism, offer, jämställdhet mellan könen.

Carmen Martín Gaité tillhörde en generation spanska kvinnor som växte upp under inbördeskriget (1936-39) och som fick uppleva den kraftiga tillbakagång när det gäller kvinnoosyn och kvinnors rättigheter som Franco-diktaturen kom att innebära. Utan att gå för nära in på Spaniens 1900-tals historia vill jag ändå nämna att republikens år 1931-36 gav landet en författning som fastställde en rad rättigheter för kvinnor (rätten att förvärvsarbeta, rätten till skilsmässa, rösträtt m m.). Allt detta kullkastades i och med Francos militärkupp och nästan fyrtioåriga diktatur. Författningen ogiltigförklarades, demokratin upphörde, medborgerliga fri- och rättigheter avskaffades, bland dem yttrandefrihet, religionsfrihet m fl. Kvinnan underordnades mannen och förpassades till hemmet alt klostret [Rodríguez Jiménez 2008; di Febo 1979].

I enlighet med den fascistiska och nationalkatolska ideologi som Franco införde skulle kvinnorna fostras till exemplariska, underdåniga representanter för den "ärorika" spanska rasen. För detta ändamål inrättade partiet "Kvinnosektionen", en statlig myndighet som såg till att alla tonåringar och vuxna kvinnor utbildades ideologiskt och lärde sig traditionella kvinnoosysslor såsom sömnad, barnuppfostran och hemkunskap. Denna utbildning var obligatorisk för att få slutbetyg i gymnasiet, till exempel. Kvinnosektionen inpräntade i de unga kvinnorna att kvinnans uppgift och mål i livet var att ingå äktenskap, underordna sig mannen i allting och ägna sig åt familjen, såvida hon inte var kallad att bli nunna. Under alla omständigheter skulle hon "befrias från yrkesarbete" (di Febo 1979), finna sin kallelse och sin lycka i att "bli gift" samt inse att mannen, inte kvinnan, är skapelsens krona.

Carmen Martín Gaité lät sig aldrig indoktrineras av den patriarkala diskurs som präglade den fascistiska diktaturen. Hon valde tidigt författarbanan och ägnade större delen av sitt liv åt att skriva romaner, essäer, drama och poesi, även om hon också kom att undervisa i litteraturvetenskap vid universitet och ägna sig i viss utsträckning åt journalistik och medieproduktioner. Hon kom att bli en av Spaniens mest berömda och betydande författare under 1900-talet och har setts av flera forskare (Biruté Ciplijauskaitė, Anne Paoli, Mercedes Carbayo Abengózar m fl) som en representant och förespråkare för kvinnans frigörelseprocess. I min framställning vill jag skissera hennes utveckling när det gäller att gestalta kvinnans situation, utmaningar och möjligheter i det samtida Spanien, men även säga något om genusfrågan i allmänhet i hennes författarskap. Som teoretiskt underlag utgår jag delvis från postmodernismens strävan att ifrågasätta modernismens psykologiserande teorier om det omedvetna (jfr Abengózar 1998:126), dels från några av existentialismens grundläggande begrepp såsom ansvar, medvetenhet och frihet (enligt Kierkegaard, Sartre, Gabriel Marcel m fl).

1. Den sociala realismen

”Poesin gynnas av förtryck. Ju större förtryck, desto nödvändigare blir poesin”, skrev Tomas Tranströmer 1990. Om vi förstår ordet poesi inte bara som lyrik utan också som kreativ, berättande prosa stämmer dessa ord av Tranströmer väl in på en rad litterära mästerverk som skapats pga, eller törs jag säga tack vare, situationer av svårt förtryck. Detta är bland annat fallet för den spanska socialrealismens mest kända verk.

Den sociala realismen kom att känneteckna oppositionella romanförfattare i Spanien under femtiotalet, och det var i den kontexten och kategorin som Martín Gaité debuterade. I en tid av kraftfullt politiskt och intellektuellt förtryck erbjöds folket ytliga distraktioner och underhållning såsom romantiska filmer och böcker, ”rosa romaner” som de kom att kallas, där hjälten och hjältinnan efter olika hinder och komplikationer till slut får varandra. Det rosenskimrande bröllopet markerade undantagslöst slutet på prövningar, inte början på nya prövningar. Budskapet var att dygd och uthållighet belönades med äktenskaplig lycka och att livet på så sätt blev fullkomligt för de inblandade parterna.

I sin prisbelönta roman *Entre visillos* (1957) skärskådar Martín Gaité unga kvinnors verkliga situation i en småstad. Tomheten, frustrationerna, de gäckade flickdrömmarna, rivaliteterna, bristerna på kunskap om det egna och det motsatta könet, kort sagt, vardagens tristess och gråhet. Denna osentimentala blick på verkligheten, den sociala realismen, utgjorde då en stark kontrast mot den litteratur och underhållning som distribuerades i massupplagor. Att beskriva verkligheten utan att peka finger mot den härskande ideologin (för att undgå censuren) var ett sätt att avslöja, sticka hål på den officiella diskursens lögn. På så sätt blev det ett verktyg för oppositionella intellektuella i Spanien under fyrtio- och femtiotalen.

I och med denna debut slog Martín Gaité in på en väg som jag skulle vilja kalla sanningssökandets väg, en väg på som på olika sätt kom att känneteckna hela hennes författarskap. Att demaskera det ytliga, det förljugna eller det som för stunden är det politiskt korrekta blev hennes signum. I denna hennes första roman var det unga kvinnor som stod i fokus, dvs. de som var föremål för diskriminering i arbets- och privatlivet. I hennes nästa roman, *Ritmo lento* (1962) är det däremot en ung man, en som anses psykiskt svag eller sjuk, som står i centrum. Här tar hon hål på myten om mannen som den starke, dominerande och beskyddande figuren. Hon ställer också frågan vad det innebär att vara en människa, att vara mänsklig, oavsett kön. Denna roman kom att kritiseras starkt av samtida recensenter, så starkt att det dröjde nästan ett decennium innan hon publicerade sig på nytt.

2. Slutet på diktaturen

I och med Francos död 1975 randades en ny era av demokrati i Spanien. Censuren avskaffades och en rad mänskliga fri- och rättigheter friheter, bl a yttrandefrihet, skrevs in i grundlagen. Den TV-sända begravningen av Franco blev upptakten till Martín Gaités kanske mest epokgörande roman *El cuarto de atrás* (1978), en postmodernistisk roman inom genren fantastik där huvudpersonen gör upp med Francotiden i en diskurs där dröm och verklighet vävs samman på ett oklart, tvetydigt sätt.

Den bakre kammaren föreställer minnet, livserfarenheterna som samlats och bearbetats i det omedvetna. Nu, när något nytt står för dörren, när längtan efter frihet äntligen blivit verklighet, hur ska man då hantera den ballast som det förflutna utgör? Den frågan behandlar Martín Gaité med en blandning av psykologiserande allvar och distanserade humor. I en

dröm väcker en anonym, svartklädd man huvudpersonen C (en blandning av fiktiv karaktär och författaren själv; en initial som kan stå för Carmen, cuarto, casa, cama, corazón, jfr. Davies 1998:241) mitt i natten för att, som han påstår, intervjua henne. I verkligheten uppmanar han henne att analysera sitt förflutna och fästa det på pränt. När hon vaknar är denna auktoritära och mystiska mansfigur borta; kvar finns en hög med hennes egenhändigt skrivna blad som inte fanns där förut. Genom att skriva av sig har hon kunnat lämna det förflutna bakom sig. Denna välkända terapeutiska, katarktiska metod gör i boken inte slut på tidigare lidanden, utan ger huvudpersonen insikter i människans komplexitet och redskap att kanalisera sina trauman på ett kreativt sätt. Huvudpersonen ser sig inte som ett offer, i varje fall inte mer än att alla i så fall i någon mening är offer, utan som en person som är kapabel att handla och förändra sin situation genom att förstå sig själv.

Häri ligger bland annat det postmodernistiska men också det existentialistiska synsättet att människan har en inneboende frihet att förhålla sig till omständigheter som hon inte har någon kontroll över. Humorn antar ibland ironiska undertoner (exempel ppt 4) men är icke desto mindre representativ för en postmodernism som ifrågasätter tidigare ”sanningar” om människan som en produkt av arv och miljö. I boken framhålls att människan, i det här fallet kvinnan (eftersom kvinnans situation under Franco är det bärande undertemat) har ett ansvar att göra sig medveten om sin situation, sina möjligheter och sin själsliga frihet. Denna existentiella hållning var ny och relativt originell i samtida spansk litteratur, inte minst bland spanska feminister, vilket gjorde att Martín Gaité kom att bli en röst i den samtida könsrolls- och jämlikställhetsdebatten.

Carmen Martín Gaité: feminist?

I en av sina essäer, *Desde la ventana* (1986), redogör hon för sitt förhållningssätt till den samtida feminismen. Hon skriver ”För mig personligen har det aldrig känts som en nackdel vare sig att vara kvinna eller att ha fått det mesta av min utbildning genom diskurser och studier som gjorts av män. Men jag erkänner att [...] strävan att förena nedärvda patriarkala kriterier med en längtan att göra sin egen röst hörd kan ha inneburit en konflikt av stora proportioner för kvinnliga författare” (DV, 16). Och vidare ”I ljuset av anti-feministiska budord utgjorde skrivandet en kolossal utmaning för kvinnor” (*ibid*, 45). Lagg märke till att Martín Gaité använder tempusförmer för dåtid, inte nutid (hon skriver i mitten av åttiotalet). Dessa problem existerar inte längre, menar hon. Kan hon i så fall ses som en feministisk författare? I så fall hur?

Mercedes Carbayo Abengózar (1998:127) menar i sin avhandling att Martín Gaité var en särartsfeminist, en som såg inte bara biologiska men också psykologiska olikheter mellan kvinnor och män samtidigt som hon betonade manliga och kvinnliga egenskapers lika värde. Carbayo Abengózar förklarar att Martín Gaité såg bortom den binära oppositionen man/kvinna och inte fäste vikt vid diskurser rörande könsbaserade hierarkiska strukturer. Vissa etiketter begränsade t o m människors frihet under åttiotalet, ”ordet feminist kunde exempelvis betyda manhaftig, lesbisk eller ful [...]. Om man var vänsteranhängare kunde man inte vara religiös, feminister kunde inte tycka om män, kommunister fick inte ha enskild egendom” (*ibid*:118).

Det kan ligga en del i denna forskares tes att Martín Gaité förespråkade särartsfeminismen i en tid då likhetsfeminismen (att kön är en social konstruktion) var under uppsving. Martín Gaité var ju i någon utsträckning ett barn av sin tid och förmodligen påverkad av de könsroller och uppfattningar som var mer eller mindre rådande: ”Alla röster som fastnat i ditt

minnes rörliga bakgård kommer att följa dig”, skriver hon exempelvis i en av sina essäer (CNA, 304). Icke förty har jag inte funnit i Martín Gaites produktion någon antydning om att hon såg sig själv som en särartsfeminist eller feminist överhuvudtaget. Därmed inte sagt att hon inte brydde sig om kvinnors värde eller sociala ställning. Hon tog för givet att kvinnor och män har samma värde, väl medveten om att deras möjligheter inte alltid har varit likvärdiga med männens (och fortfarande inte är det), men övertygad om att kvinnor och män som mänskliga varelser har samma grundläggande värde. Hon tog alltså avstånd från den aristoteliska tanken att kvinnan var en sämre upplaga av mannen, en man med defekter, dvs. det postulat som i årtusenden påverkat kvinnans ställning i samhället och som anammades av kyrkans nythomistiska människosyn. Men hon vägrade att bli låst under etiketter som ”feminist” m m. Hon skriver t o m att kvinnosaksdebatten tråkar ut henne eftersom parterna verkar låsta och oförmögna till dialog, och att feminister, alla politiska och sociala landvinningar till trots, i grunden inte verkar lyckligare människor än tidigare (TdH 2006:59).

Carmen Martín Gaites litterära produktion vittnar om ett djupgående intresse för människans komplexitet och situation i sin samtid. Hennes romaner tar upp existentiella frågor som rör både kvinnor och män; dock bör det tilläggas att antalet kvinnliga karaktärer överväger. Här förekommer förtryckta kvinnor lika väl som frigjorda, framgångsrika kvinnor, män och kvinnor med psykiska problem, hetero-homo-och bisexuella personer, personer med drog- eller alkoholproblem, dominanta resp. svaga kvinnor och män, kort sagt, ett persongalleri som täcker in nästan alla sorters människor. Oavsett situation eller identitet rör de sig i en riktning från att vara offer till att bli medvetna, fria subjekt. Merparten av dessa karaktärer ger sig ut på ett sanningssökande för att lära känna sig själva, sitt förflutna, sina personliga livsval och sin djupaste identitet. Det är ett riskfyllt åtagande eftersom de tappar fotfästet i sitt sökande och finner inte sällan, efter en ensam men också dialogfylld färd, att de måste lämna trygghet, förljugenhet och invanda mönster bakom sig för att bli sig själva. Först då börjar de finna sin identitet, sitt värde och sin livsväg. Det finns inga moraliska pekpinor i Martín Gaites författarskap, allt är tillåtet och okej, utom möjligen att se sig själv som offer.

Konklusion

Under sin livstid hann Carmen Martín Gaites uppleva stora samhälleliga förändringar i Spanien, från en repressiv diktatur med en förljugen omvärlds- och människosyn till en modern, demokratisk stat av västerländsk modell. Med analytisk blick studerade hon människors utsatthet i sociala och andra sammanhang och gestaltade deras väg till självinsikt och personlig frihet i sina romaner. Som kvinnlig författare med fokus framför allt på kvinnor sågs hon av många i sin samtid som en kvinnosakskämpe, inte minst eftersom hon på ett osentimentalt sätt belyste kvinnans situation i sin samtid. Själv distanserade hon sig dock från sådana etiketter eftersom hon ansåg att de begränsade människors tankefrihet och möjlighet till fruktbar dialog.

MUCHAS GRACIAS.

BIBLIOGRAFI

CARBAYO ABENGÓZAR, M. 1998. *Buscando un lugar entre mujeres: buceo en la España de Carmen Martín Gaité*. Málaga: Atenea, Universidad de Málaga.

DAVIES, C. 1998. *Spanish Women's Writing 1849-1996*. London & Atlantic Highlands, N.J.: The Athlone Press

Di FEBO, G. 1979. *Resistencia y movimiento de mujeres en España 1936-1976*. L'Hospitalet: Icaria Editorial S.A.

MARTÍN GAITE, C. 2006. *Tirando del hilo*. Madrid: Ediciones Siruela S.A.

“ 2002 [1958]. *Entre visillos* Barcelona: Ediciones Destino S.A.

“ 2001 [1978]. *El cuarto de atrás*. Barcelona: Ediciones Destino S.A.

“ 1997 [1983]. *El cuento de nunca acabar*. Barcelona: Ed. Destino S.A.

“ 1987. *Desde la ventana. Enfoque femenino de la literatura española*. Madrid: Espasa Calpe.